

імен. Тези доповідей міжнародної ономастичної конференції. 13-16 жовтня 2005 р. – Донецьк – Горлівка – Святогірськ, 2005. – С.165-168.

SAMMURY

Some conditions of functioning of toponymic vocabulary in everyday and artistic speech which lead to development of connotative co-meanings are considered. Some linguistic mechanisms of their formation are shown. Attention is paid to the difference in usual and individual author's approach to proper name as the means of figurativeness.

81.055.1

Юлія Кутна

ДОСЛІДЖЕННЯ НАРОДНИХ КАЗОК У СВІТЛІ ТЕОРІЇ НАРАТИВНОГО ДИСКУРСУ

У статті йдеться про перспективи застосування понять, розроблених теоретиками нарративного дискурсу, в дослідженні народних казок. Висвітлюється багатогранність поняття нарративу з фокусом на його застосуванні в мовознавстві. Наголошується на необхідності розширення рамок традиційних лінгвістичних досліджень за рахунок нових підходів. Розглядається доцільність використання під час лінгвостилістичного аналізу народних казок таких понять та категорій як усний нарратив, наратор, спосіб, голос, наратор, стійкі нарративні структури, лінгвокультура.

Мова народних казок часто ставала об'єктом досліджень вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. Проте, дослідження закономірностей лінгвостилістичної організації народної казки лишаються актуальними, зважаючи на розробку нових підходів до аналізу традиційних нарративів у сучасній філологічній науці.

Поняття “нарративу” використовується в лінгвістиці, літературознавстві, семіотиці, соціології та інших дисциплінах (Е. Бенвеніст, Р. Барт, А. Греймас, Ж. Курте, В. Лабов тощо). Цікаво простежити, як розвинулося вчення про нарратив у царині мовознавства. Сучасна наука про мову характеризується своєрідним поділом на два поля, що мають різні об'єкти та предмети вивчення. Традиційне мовознавство вбачає своїм завданням опис та вивчення мовної структури. А відгалуження науки, що дістало назву антропоцентричної, або комунікативної лінгвістики, в центр уваги ставить мовну особистість.

Розвиток антропоцентричної лінгвістики збігся з так званім дискурсивним переворотом у гуманітарних науках. А синтез дискурсивної й антропоцентричної лінгвістик дозволяє дослідити, як людина реалізує себе в текстовій діяльності, при цьому до аналізу залучаються дані різних галузей знання про людину й суспільство. В результаті відбувається перенесення акцентів «з мови як системи й тексту як одиниці мови на

текст як комунікативну одиницю найвищого порядку, що є не тільки продуктом, а також образом й об'єктом умотивованої й цілеспрямованої комунікативно-пізнавальної діяльності» [Дридзе 1980: 46-47.]

Тобто, центральним поняттям сучасної науки по мову стає поняття дискурсу. У більшості робіт вітчизняних і зарубіжних вчених склалася традиція, в рамках якої під словом *дискурс* розуміють цілісний мовленнєвий твір у різноманітності його когнітивно-комунікативних функцій. Так, наприклад, Н. Арутюнова дає таку дефініцію: «Дискурс (з франц. *discours* - мовлення) – це зв'язний текст у його сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психолінгвістичними та іншими чинниками; текст, взятий у подієвому аспекті; мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у стосунках людей і механізмах їхньої свідомості (когнітивних процесах) [Арутюнова 1990: 136-137].

Розрізняють два типи дискурсу, наративний та ненаративний, або наратив та ненаратив. Британські дослідники О. Георгакопулу й Д. Гуцос подали основні відмінності між цими двома різновидами у вигляді таблиці:

	Наративний дискурс	Ненаративний дискурс
Послідовність	узгодження в часі	різноманітність (логічна, часова тощо)
Конкретність	конкретні події	універсальні істини
Нормативність	порушення й відновлення рівноваги	встановлення (через спір тощо) норми
співвіднесеність	реконструйовані події	події, що можуть бути перевірені
Погляд	якоїсь особи	безособовий
Контекст	обговорюваний	постійний

Таким чином, - підсумовують дослідники, - наративний дискурс намагається втягти наратора та аудиторію в царину взаєморозуміння, посилити зв'язок між учасниками. А ненаративний дискурс, навпаки, переймається необхідністю переконати, довести чи спростувати, або просто презентувати якусь інформацію [Georgakopoulou, Goutsos 1997: 52]. Відповідно, ці два типи дискурсу мають відмінну структуру та засоби когезії. Однак, така поляризація не перешкоджає взаємодії наративного та ненаративного дискурсів у реальному спілкуванні.

Наративний дискурс широко досліджується у вітчизняній та зарубіжній філологічній науці. За його основні характеристики визнаються багаторівнева змістова організація, багатоплановість викладу, сюжетність, представлення його як способу осмислення світу й водночас конструювання власної версії реальності (В. Пропп, К. Леві-Стросс, К. Бремон, П. Рікер, Р. Барт та інші). У 1980 році виходить монографія Ж. Женетта «Наративний дискурс». Наратологічна школа, як одна з впливових методологій і теорій, розвинулась із структуралізму, з особливим фокусом на наративі, у другій половині ХХ століття за експансії поетики, риторики, стилістики, герменевтики, семіотики, психолінгвістики тощо, тобто, як зазначає А. Корольова, її поява стимулювалася великим досвідом інтерпретації тексту представниками різних шкіл та наукових поглядів [Корольова 2002: 10]. Наратологія досліджує природу, форму і функціонування наративу [Ткачук 2002: 83].

Згідно з «Наратологічним словником», укладеним з огляду на нагальні потреби вітчизняної філологічної науки, наратив – це розповідь однієї чи більше дійсних або фіктивних подій, які повідомляються наратором / нараторами одному або кільком наратованим [Ткачук 2002: 73]. Термін є ширшим ніж інші, що вживаються на позначення окремих наративних жанрів. Останнім часом він застосовується у зв'язку з підвищеним інтересом до аналізу, що не спирається на традиційні класифікації жанрів, а перетинає кордон між усними та письмовими жанрами.

Існує велика кількість форм наративу. По-перше, існує надзвичайна різноманітність жанрів, кожний з яких формується найрізноманітнішими засобами. Серед засобів передачі наративу називаються артикульована мова (усна або писемна), зображення (статичні або динамічні), жести й різноманітні впорядковані послідовності цих засобів; наратив присутній у міфі, легенді, казках, оповіданнях, епічних творах, історії, трагедії, драмі, комедії, пантомімі, картинах, вітражах, фільмах, новинах, розмовах [Finnegan 1996: 39]. Більш того, ця нескінченна низка форм існує споконвіку, всюди, в усіх суспільствах; справді, наратив починається разом з історією людства, всі класи, всі людські групи мають свої історії. Як саме життя, він просто існує, зберігається через віки, міжнародний, міжкультурний.

Попри широкий контекст, дослідники в основному приділяють увагу вербально реалізованому наративові. Наратологи намагаються виявити універсальні структури наративу, незалежно від засобу його передачі та змісту. Існує багато праць з аналізу письмової літератури.

Але певний інтерес до усних текстів також завжди існував. Це положення підтверджується тим фактом, що наративи становлять велику частку більшості зібрань усної літератури. Крім того, проппівська «Морфологія казки», а також праця Леві-Стросса, яка стосується міфу,

традиційно входять до переліку класичних праць з наратології. В певному сенсі наратологи тільки повторюють давно відомі факти про наратив. Але вони це роблять з новою силою, з постановкою більш конкретних запитань і з більш конкретною термінологією, в ширшому порівняльному контексті.

Наратологічні дослідження поновили інтерес до історій (нарративів), іноді в поєднанні з іншими підходами, і в прямий спосіб, опосередковано вплинули на новітні праці з аналізу усного наративу. Серед досліджуваних питань виділяються такі:

1. Закономірності поведінки нарративних персонажів, таких як лиходій, герой, дарувальник тощо.
2. Закономірні рухи в структурі сюжетів (перегукуються з структуралістським морфологічним аналізом).
3. Порядок і послідовність компонентів усередині наративу, як він «облямовується», та який у нього рівень «нарративності».
4. Зміна «голосів» та поглядів у нарративі.
5. Взаємодія між «вигадкою» і «подією».
6. Наративні дискурсивні структури, що характеризуються високим рівнем стабільності.

Отже, мета цієї статті – визначення перспектив дослідження народних казок у світлі теорії нарративного дискурсу, виявлення концептів та понять, що дозволять глибше розкрити особливості побудови казкових текстів, закономірності функціонування казкового дискурсу.

За своєю суттю наратологічні студії найбільше співзвучні з сучасною літературознавчою теорією, але поняття, вироблені наратологами, використовуються за межами наратології, в інших філологічних парадигмах.

Лінгвоцентрична парадигма вивчення нарративних форм (асpekt співвіднесення *мова-текст*) вважається традиційною. Її логіка заснована на вивченні функціонування мовних одиниць і категорій, що впливають на вибір автором нарративної перспективи твору, а також на визначення його нарративної форми. По суті, це той аспект, що становив основу традиційної стилістики, стилістики мовних одиниць, естетики слова [Корольова 2002: 19].

Зрозуміло, що в багатьох випадках попередні дослідження також зосереджувалися на проблемах тексту й форми, але останнім часом дослідники усного наративу більше наголошують на соціальному контексті, самому виконанні твору та аудиторії, так само як і на ролі наративу, наратора та його аудиторії (у випадку з казками – на ролі тексту народної казки, казкаря / казкарки та аудиторії слухачів / читачів). Деякі дослідники розглядають нарацію як реалізацію мовленнєвого акту, приєднуючись до теоретиків дискурсу.

Як можна помітити, сучасні дослідження усного наративу перегукуються з працями прибічників етнографічного підходу до вивчення народних казок (А. Лорд, Л. Дей, Р. Бауман та ін.), що також приділяють увагу процесові казкової розповіді, вивчаючи акт розповіді в певній спільноті або культурі. В етнографічному дослідженні холистична концепція, що є основою морфологічного аналізу, містить в собі всю систему розповідання історій у суспільстві. Основні концепти цього методу – розповідач історії, акт розповіді та контекст (мовна особистість, мовленнєва діяльність та соціокультурний контекст – у термінах комунікативної лінгвістики). Таким чином, вважається, що на мовленнєвій діяльності окремих індивідів та соціальних інституцій, які сприяють цій діяльності, ґрунтується наративна традиція певної культури [Bauman 1992: 111].

Розглянемо детальніше поняття та категорії наратології, які можуть бути плідними під час дослідження казкового дискурсу.

Передусім, слід зазначити, що розглядати народну казку в термінах наратології доцільно вже тому, що в працях багатьох зарубіжних дослідників вона визначається як *наратив*. Наведемо деякі з визначень.

Народна казка за Р. Бауманом - це «кусний нраратив, що розповідається селянами, представниками нижчих соціальних класів, або людьми, які є носіями традицій» [Bauman 1992: 101].

С. Томпсон, один з укладачів міжнародного каталогу казкових типів, зазначає, що в англійській мові термін народна казка (*folktale*) є дуже широким і включає всі види традиційного наративу [Thompson 1967: 408].

За В. Бескомом: «народна казка – це нраратив у прозі, що сприймається як вигадка» [Finnegan 1996: 148].

По-друге, казкар, або розповідач традиційної історії, в термінах наратології може розглядатися як *наратор*, тобто той, хто розповідає. «Наратор буває більш чи менш явним (експліцитним), обізнаним, всюдисущим, самосвідомим і надійним, він може розміщуватися на більшій чи меншій дистанції від наратованих ситуацій і подій, персонажів і/або наратора» [Ткачук 2002: 84]. Відповідно, при розгляді казкового дискурсу можна провести типологію нараторів, при цьому в основу типології має бути покладено мовленнєву поведінку наратора, а витoki такої диференціації слід шукати в різних характеристиках осіб самих казкарів. Наразі етнографічними дослідженнями доведено, що для аналізу побутування народних казок у природному середовищі, де казкар розповідає казку певній аудиторії, мають значення особа наратора, його вік, стать, соціальні характеристики. Та сама казка оформлюється у відмінні наративи в устах різних нараторів, навіть того самого наратора в різні періоди його життя та за різних обставин. Тому є доцільним

дослідження казкових дискурсів з огляду на характеристики особи, що їх продукує.

З категорією наратора пов'язані також інші поняття, такі як спосіб і голос. При розгляді категорії *способу* (дистанція або модус, перспектива чи точка зору, що керують наративною інформацією [Ткачук 2002: 128]) розрізняють два типи оповіді: дієгетична (історія, побудована за верховенством оповідача) і міметична (мовлення і діалог як міметичний запис чийось думок та слів) [Genette 1980: 163]. Таким чином, *дієгетичний* та *міметичний тип оповіді* – поняття, що дозволяють визначити, в який спосіб у народній казці організується дискурс наратора та дискурс персонажів, зокрема, з якою метою в суцільно розповідних частинах тексту з'являється пряма мова, або чому одні наратори для передачі мови чи думок персонажів надають перевагу прямій мові, а інші непрямій.

Наратологічна категорія *голосу* (сукупність знаків, що характеризують наратора і загалом наративний акт, керують відношеннями між розповіданням і наратованими подіями [Ткачук 2002: 31]), яка вказує на присутність чи віддаленість наратора відносно історії, яку він розповідає, дозволяє розглянути наративні функції казкаря, пов'язані з відтворенням казкарем сюжету історії в традиційний спосіб, та екстранаративні функції казкаря, пов'язані з його власною особою, потребами аудиторії та вимогами комунікації (особливо під час усного виконання казок). Розгляд цієї категорії під час аналізу казкового дискурсу дозволить дослідити доцільність використання наратором різних мовних засобів з метою досягнення певного комунікативного ефекту.

В опозицій до поняття «наратор» знаходиться поняття *нарататора* (*наратованого*) – того, кому наратують, як це приписано в тексті [Ткачук 2002: 72]. Хоча при аналізі художніх творів нарататора не ототожнюють з реальним читачем або одержувачем, у випадку з народними казками нарататор завжди є стабільною категорією і, на наш погляд, збігається з аудиторією казкаря, при цьому характер та склад цієї аудиторії впливає на характер наративу, що його продукує казкарь. Відповідно, деякі мовностилістичні особливості казок мають бути обумовлені особливостями цільової аудиторії, тобто нарататора. Вочевидь, тут доцільним буде розрізнення між нарататором-дитиною й дорослим, особою з кола наратора й чужинцем.

Як і інші традиційні наративи, перевірені часом, народна казка містить *наративні дискурсивні структури*, що характеризуються «високою когнітивною стійкістю, зокрема, вони достатньо легко сприймаються (рівень розуміння), запам'ятовуються й репродукуються (мнемотичний рівень), а також (ре)конструюються (рівень творення мовлення)» [Краснопольова 2004: 7]. При цьому вони мають досліджуватися в межах певної лінгвокультури.

Отже, дослідження народної казки як наративного дискурсу передбачає розгляд таких понять та категорій як усний наратив, наратор, спосіб, голос, наратор, стійкі наративні структури, лінгвокультура. Контекст дослідження при цьому стає значно ширшим, ніж під час традиційного текстово зорієнтованого дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова 1990 - Логический анализ языка: Противоречивость и аномальность текста: [Сб. ст.] / АН СССР, Ин-т языкознания; Отв. ред. Н. Д. Арутюнова — М., 1990. — 278 с.

2. Дридзе 1980 - Дридзе Т. М. Язык и социальная психология: [Учеб. пособие для вузов по спец. "Журналистика"] / Т. М. Дридзе; Под ред. А. А. Леонтьева. — М., 1980. — 224 с.

3. Корольова 2002 - Корольова А. В. Типологія наративних кодів інтимізації в художньому тексті / Київський національний лінгвістичний ун-т. — К., 2002. — 267с.

4. Краснопёрова 2004 - Краснопёрова И. А. Когнитивно-лингвистический анализ устойчивых нарративных структур: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.19. – Ижевск, 2004. – 22 с.

5. Ткачук 2002 - Ткачук О. Наратологічний словник. – Тернопіль, 2002. – 173 с.

6. Bauman 1992 - Folklore, cultural performances, and popular entertainments / ed. R. Bauman. – New York, Oxford, 1992. – 313 p.

7. Finnegan 1996 - Finnegan R. Oral traditions and the verbal arts: a guide to research practices. – London, New York, 1996. – 284 p.

8. Georgakopoulou, Goutsos 1997 - Georgakopoulou A., Goutsos D. Discourse analysis: an introduction. – Edinburgh University Press, 1997. – 208p

9. Genette 1980 - Genette G. Narrative discourse: an essay in method: transl. from French. – N.Y., 1980. – 285 p.

10. Thompson 1967 - Thompson S. Motif index of folk literature: a classification of Narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, mediaeval romances, exempla, fabliaux, jest-books and local legends. – Copenhagen, 1967.

SUMMARY

The article deals with the perspectives of application of the narrative discourse theory on the folktales research. The scope of the topics which narratology covers is revealed. It is suggested that such notions as oral narrative, narration, mood, voice, narratee, stable narrative structures, linguaculture should be introduced in the linguistic analysis of folktales.